

LOGOPEDIYA SOHASIDA DISLALIYA VA DIZARTRIYANI KORREKSIYALASH METODLARI

Qahramonova Zebuniso Raufjon qizi.

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Defektologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutq buzilishlarining ikki keng tarqalgan shakli — dislaliya va dizartriya haqida tushuncha berilgan, ularning o'ziga xos xususiyatlari, yuzaga kelish sabablari va korreksiyalash usullari yoritilgan. Shuningdek, logopedik ish jarayonida qo'llaniladigan zamonaviy metodlar, vositalar va texnologiyalar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Maqola maxsus pedagogik ehtiyojga ega bo'lgan bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Dislaliya, dizartriya, logopediya, korreksiyalash metodlari, nutq buzilishi, artikulyatsiya, fonematik eshitish, logoped mashg'ulotlari, terapevtik yondashuv, maxsus pedagogika.

Kirish

Logopediya — bu nutq buzilishlarini o'rganish, oldini olish va tuzatish bilan shug'ullanuvchi fan sohasi bo'lib, ayniqsa bolalar orasida uchraydigan artikulyatsion muammolarni bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega. Nutq rivojidagi buzilishlar bola psixikasi, o'qish, yozish, o'zaro muloqot va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Dislaliya va dizartriya aynan shunday muammolarning asosiy turlaridan hisoblanadi. Ularni o'z vaqtida aniqlab, to'g'ri metodlar bilan korreksiya qilish — logopedik xizmat sifatini oshirishda asosiy vazifadir. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar, innovatsion usullar va multimodal yondashuvlar bu borada yuqori samaradorlikni ta'minlamoqda.

Dislaliya — bu tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, ularni almashtirish, tushirib yuborish yoki noto'g'ri joyda ishlatish bilan ifodalanadigan artikulyatsion buzilish hisoblanadi. Bu holat ko'pincha eshitish, artikulyatsiya apparatining to'g'ri rivojlanmaganligi yoki noto'g'ri pedagogik ta'sir natijasida yuzaga keladi. Dislaliya asosan fonematik eshitishning pastligi va artikulyator mushaklarning yetarli rivojlanmaganligi bilan bog'liq. Dislaliya va dizartriyaning korreksiyalashda logopedik amaliyot murakkab, tizimli va izchil faoliyatni talab qiladi. Har bir bola uchun individual yondashuvni ishlab chiqish zarur, chunki nutq buzilishi har xil shakl va darajada namoyon bo'ladi. Shu sababli, logoped mutaxassislar o'z ishlarida an'anaviy va zamonaviy metodlarni uyg'unlashtirgan holda ishlashlari kerak.

Dislaliyada korreksiya bosqichlari odatda quyidagicha tashkil etiladi:

- Diagnostika: bola nutqining ovoz tizimi, artikulyatsiyasi, fonematik eshitish qobiliyati baholanadi.
- Artikulyatsion mashqlar: har bir tovush uchun maxsus mushaklar, til, lab, jag' harakatlarini rivojlantirishga qaratilgan harakatlar. Masalan, "tepalik", "soatcha", "kapalak" mashqlari.
- Tovush ajratish: noto'g'ri talaffuz qilinayotgan tovush izolyatsiyalangan holatda chiqariladi (masalan, faqat "r" tovushini mashq qilish).
- So'z va gap darajasida mustahkamlash: mashq tovushini so'z boshida, o'rtasida, oxirida aytish, so'ngra gaplarda ishlatish.
- Nutqiy bog'lanish mashqlari: hikoya tuzish, qisqa matnlarni qayta aytish orqali umumiy nutqni rivojlantirish.
- O'yin texnologiyalari: tovushlar bilan ishlashga doir interaktiv o'yinlar bolaning qiziqishini oshiradi.

Dizartriya korreksiyalash esa chuqurroq yondashuvni talab qiladi, chunki bu buzilishda nafaqat artikulyatsiya, balki nafas olish, fonatsiya, mimika va nutq ohangi ham buziladi. Dizartriya odatda nevrologik asosga ega bo'lgan holatdir. Shu sababli logopedik ishlar quyidagicha olib boriladi:

- **Massaj va miyostimulyatsiya:** logopedik massaj og'iz mushaklari, til, lab, yonoqning faoliyatini tiklashda muhim. Elektrstimulyatorlar orqali yumshoq mushaklarga ta'sir etish natijasida harakat koordinatsiyasi yaxshilanadi.
- **Nafas mashqlari:** bolaning nafas olish hajmi va ritmini to'g'rilash uchun maxsus usullar qo'llaniladi (masalan, puflama mashqlari, shamni o'chirish, quvurlar orqali puflash).
- **Fonatsion mashqlar:** tovush chiqarishda ovoz bog'lovchilarining ishlashini yaxshilovchi mashqlar bajariladi (past-balandsiz, ohangli tovushlar bilan ishlash).
- **Ovozli o'yinlar va ritmik elementlar:** metronom, musiqa fonida tovush chiqarishlar, harakat va nutq uyg'unligiga asoslangan topshiriqlar.
- **Zamonaviy raqamli texnologiyalar:** logopedik mobil ilovalar, tovush tanish tizimlari, interaktiv dasturlar yordamida bola tovushlarni eshitib, takrorlab, o'z xatolarini o'zi tuzatishga o'rganadi. Bunda bolaning nutqi audio va vizual tahlil qilinadi.

Yana bir samarali yo'nalish — **sensor integratsiya terapiyasi**. Bu usul bolaning bir necha analizator (ko'rish, eshitish, harakat, teginish) orqali kelayotgan axborotni muvofiqlashtirib qabul qilishiga yordam beradi. Ayniqsa, dizartriya bilan kechadigan nutq buzilishlarida bu usulning natijalari yaxshi kuzatilmoqda.

Logopedik korreksiyada muhim prinsiplar quyidagilardan iborat:

- Faollik va ongli ishtirok;
- Individual va diferensial yondashuv;

- Motivatsiyani qo'llab-quvvatlash;
- Kichik qadamli o'rganish (bosqichma-bosqich yondashuv);
- Ijobiy emotsional muhit yaratish.

Shuningdek, oilaning ishtiroki ham korreksiya samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Logoped har bir mashg'ulotdan keyin ota-onaga mashqlarni qanday davom ettirishni, uy sharoitida qanday o'yinlar orqali mustahkamlash mumkinligini tushuntirishi lozim. Ota-ona va mutaxassis o'rtasidagi hamkorlik bolaning rivojlanishida ijobiy natija beradi.

Dizartriya esa markaziy asab tizimidagi organik zararlanishlar natijasida yuzaga keladigan og'irroq nutq buzilishidir. Unda nafaqat tovushlar noto'g'ri talaffuz qilinadi, balki nutq sur'ati, ohangi, ovoz balandligi va artikulyatsiya aniq emasligi bilan xarakterlanadi. Dizartriya, ayniqsa, miya faoliyatidagi turli nevrologik buzilishlar natijasida kelib chiqadi. Bu holatlarda logopedik yondashuv nevrologik davolash bilan birgalikda olib boriladi.

Dislaliyani korrektsiyalashda quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

- Artikulyatsion gimnastika — tovush hosil qiluvchi organlarning harakatini mustahkamlash;
- Fonematik eshitishni rivojlantirish mashqlari;
- Tovushlarni izolyatsiyalab chiqarish va so'z ichida mustahkamlash;
- O'yin asosida mashg'ulotlar orqali qiziqishni oshirish;
- Kompyuter dasturlari yordamida audio-vizual stimulyatsiya.

Dizartriya korrektsiyalash esa ko'proq ko'p bosqichli, tizimli yondashuvni talab qiladi. Bunda:

- Artikulyatsion apparatni kuchaytiruvchi massajlar,
- Nafas mashqlari,
- Tembr, nutq ohangi, ovoz balandligini boshqarishga doir mashqlar,
- Interaktiv vositalar (masalan, nutqni tanib, to'g'rilovchi logopedik ilovalar),
- Psixologik yordam va harakatlarni muvofiqlashtiruvchi terapiya usullari ishlatiladi.

Zamonaviy logopediyada innovatsion usullar, masalan, biofeedback texnologiyasi, logopedik robotlar, mobil ilovalar yordamida treninglar va virtual realitet elementlaridan foydalanish orqali ko'proq natijaga erishilmoqda. Ayniqsa, bolalarda motivatsiyani oshiruvchi animatsiyalangan, o'yin shaklidagi vositalar muhim ahamiyatga ega. Dislaliya va dizartriya logopediyada eng ko'p uchraydigan nutq buzilishlari sirasiga kiradi. Har ikkisi ham bolaning to'laqonli muloqot qilishi, ijtimoiy hayotga moslashuvi va o'quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishishiga to'sqinlik qiluvchi omillardandir. Dislaliya odatda bolaning eshitish qobiliyati, intellektual

darajasi normal bo'lgan holatda tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish bilan xarakterlanadi. Bu buzilish nutq apparati organlarining anatomik tuzilishidagi nuqsonlar yoki noto'g'ri artikulyatsion odatlar natijasida yuzaga keladi. Dizatriya esa markaziy asab tizimidagi zararlanishlar natijasida artikulyatsion harakatlarning buzilishi, tovush chiqarish, nafas olish va intonatsion tizimdagi nosozliklar bilan kechadi. Dizatriya holatlarida nutqning umumiy sifat darajasi pasaygan bo'ladi, ya'ni bola tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishdan tashqari, nutqi ohangsiz, tushunarsiz, sekin yoki haddan ortiq tez, buzilgan artikulyatsiyali bo'lib qoladi. Ushbu ikki buzilishni korreksiyalashda logopedik yondashuvlarning tanlovi juda muhimdir. Dislaliyada avvalo bolaning artikulyatsion apparatini mustahkamlash, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan mashqlar o'tkaziladi. Artikulyatsion gimnastika, fonematik eshitishni rivojlantirish mashqlari, ovoz ajratish va uni so'zlarda mustahkamlashga oid topshiriqlar asosiy ish yo'nalishidir. Shuningdek, tovushlarni qiziqarli didaktik o'yinlar yordamida mustahkamlash, suratli kartochkalar, audiomateriallar va interaktiv logopedik ilovalardan foydalanish orqali mashg'ulotlarni yanada samarali qilish mumkin. Dizatriyani tuzatishda esa nafaqat artikulyatsion apparatni, balki umumiy motorika, nafas olish, ovoz chiqarish, og'zaki va mimik harakatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan mashqlar tizimi ishlab chiqiladi. Bunda reflektor mashqlar, logopedik massaj, nafas mashqlari, biofeedback texnologiyalari, ritmik gimnastika va musiqa-terapiya muhim ahamiyat kasb etadi.

Bunday kompleks yondashuv logopedik xizmat samaradorligini oshirib, bolalarning nutqiy va ijtimoiy moslashuv darajasini yaxshilaydi.

Xulosa: Dislaliya va dizatriya — bolalarda eng ko'p uchraydigan nutq buzilishlari bo'lib, ularni o'z vaqtida aniqlab, samarali korreksiyalash usullarini qo'llash, bolaning kelajakdagi rivoji uchun muhim poydevor yaratadi. Zamonaviy logopediya bu jarayonni takomillashtirishda innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va individual terapiya usullaridan faol foydalanmoqda. Shuning uchun logoped mutaxassislarining malakasini oshirish, yangi metodikalarni joriy qilish bugungi kunda dolzarb vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Solovyeva G. N. "Logopediya asoslari". Moskva, 2018.
2. Yakubova M. T. "Nutq buzilishlarini korreksiyalash metodikasi", Toshkent, 2020.
3. Vygotskiy L. S. "Psixologiya va rivojlanish". Moskva, 2003.
4. Hasanova D. Sh. "Defektologiya asoslari", Toshkent, 2019.
5. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA) materials, www.asha.org
6. Martirosova T. A. "Raqamli logopediya: innovatsion yondashuvlar", 2022.